

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved *W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson*

INDHOLD:

Poul Kürstein: En morgen i Hedeby

H. V. Gregersen:

Valdemar Thisted som sønderjysk folkelivsskildrer

W. Christiansen:

Landsdelens kirkelige og sædelige forhold mod slutningen
af den første verdenskrig

Hans Worsøe:

Brygger J. C. Jacobsen og Sønderjyllands Historie

Kai Edv. Larsen: Peter Grau

Hans Neumann:

Har vi et sønderjysk »Trelleborg«?

En bog om den sønderjyske maler Eckersberg

H. F. Petersen:

Clausens teglgård i Damholm

August F. Schmidt: Familien Schwensen

Jørgen Andresen: Sundeveds Pris

Sønderjysk Månedsskrifts ekspedition: Landsarkivet, Åbenrå.

Redaktionens adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå.

cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.

NUMMER 1 · 1. JANUAR 1963 · 39. ÅRGANG

En morgen i Hedeby

Af bibliotekar Poul Kürstein, Slesvig

Årle er vi ude af Hedeby. Vejret er som en yndig undtagelse smukt septembevejr. Vi er en oldlærd præstemand, en dansk student, en tysk studine, en tysk student og så min kone og jeg. Den lille tyske er ung og slank med spæde lemmer i grønne bukser, af dem med en strop ned under svangen. Den volder hende undertiden besvær. Så trækker hun benet op af gummistøvlen. Hendes bedstemoder havde måske, da *hun* var ung, besvær med snorene, som tøjrede cykelskørtet og hindrede det i at blive alt for flyvsk. Hun taler af og til *fag* med sin kollega, studenten. Det er sjovt at se, for han er lærd og synes kun at se fagfællen i hende. Men han ser måske heller ikke den fint byggede hest nede på engen foran Hedeby's vold. Nysgerrig er den også, *hesten*, nu den ser os, og levende af beherskede og dog ubevidste bevægelser, fuld af gratie, lige som hun. (Hvorfor føler kvinder sig altid såret, når de sammenlignes med heste, de ædle dyr?). Begge er de hvilepunkter for øjet under forelæsningen.

Vi er nemlig til forelæsning. Lyder det for kedeligt? Måske er det også snarere et kollokvium, hvis vi skal blive i det lærde sprog, men det skal vi ikke: det er en *samtale*. Midtpunkt er professor *Jankuhn*, som stående på volden ved Sønderport giver os en privatforelæsning, umådeligt oplagt, som det meddelssomme menneske han er, med livlige bevægelser, sprudlende af iver og glad ved den medhu, som strømmer ham i møde fra tilhørerne, som alle er med, fordi de har lyst og sagkundskab, lysten i samme måde, sagkundskab i forskellige grader, og en kyndighed, der ytrer sig aktivt ved spørgsmål eller tilføjelser til det sagte fra områder, som *de* nu måske ved mere om.

Stående begyndte det, mens vi fra vort høje stade fik opridset gangen i udgravningen for 2 år siden af et over al hidtil kendt måde stort gravfelt lige syd for Hedeby, for nogle af os gentagelser og genoplevelse af kendte ting, for andre mere ukendt. Så blev det *gående*, for til nærmere redegørelse for de sidste gik vi ind på de lave volde mellem de små graner, som nu står, hvor vi dengang fandt de døde ben. Men det varer ikke længe, inden samtalen foregår, idet vi trænger gennem eftersommerens yppige urtekrat af bregner, tidsler, græsser og nælder, som i denne væde-

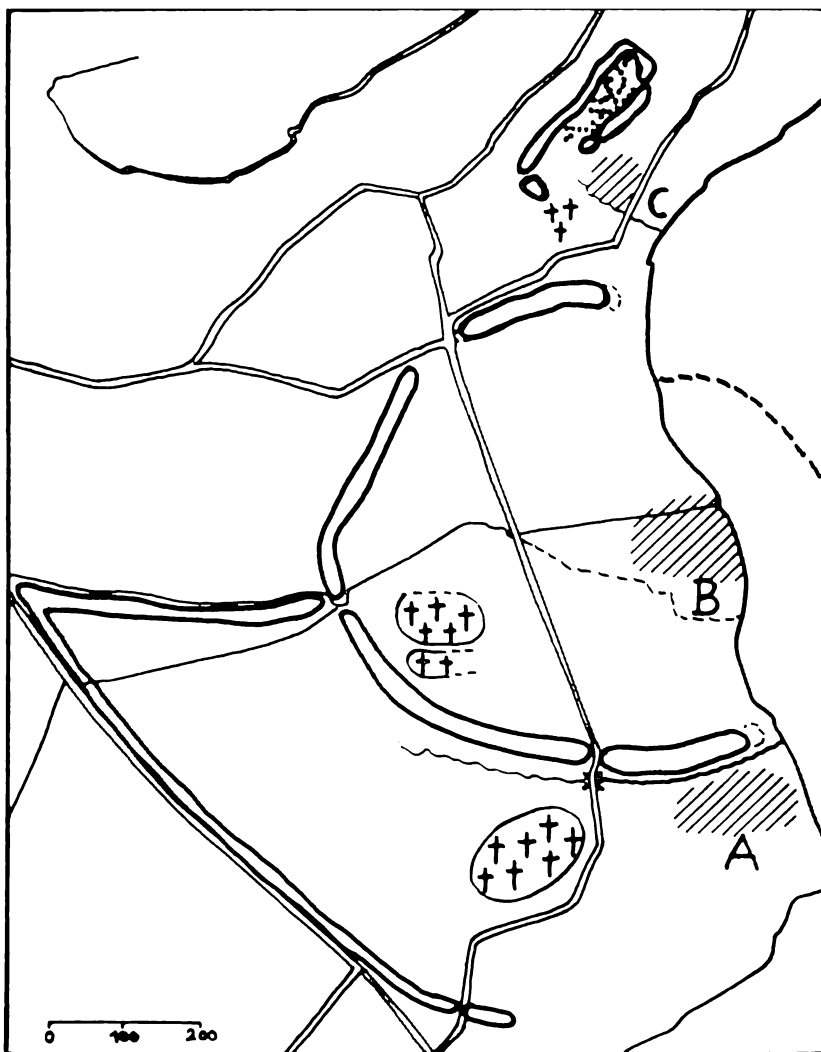
sommer har en kraft og størrelse som en tropisk regnskov. Vi kommer gennem krat og over grøft ud på en pløjemark, som – en sær ting i denne sommer! – er løs og tør som pudder, majs- eller rugmel. Men det *er* lette jorder her. Hedeby tog ej for ingenting navn efter heder! Professoren er hele tiden forrest. Undertiden fjerner hans føre krop sig fra os, som bliver stående, når han vil udpege sine opdagelser. Arkæologer får et ørneblik og ser ting i jordsmonnet, som intet øje hidtil så:

Her tegner sig en sænkning. Dens kant røber, at den ikke er skabt af bækken, som løber lige sønden om volden, snært ind til den. Den må være gjort af mænd. Det er den store sandgrav, som blev tilbage, da de havde bygget volden. Det er indlysende, for ét steds fra må de have taget fylden. Længere nede mod vandet, Haddeby Nor, står bækkens skår med skarpe kanter, og bunden ligger dybt nede under pløjemarken, men dér – professorens hænder lige som stryger luften med udadgående flade cirkler – er skrænten fladet ud. Her har gået en vej, for bag ved ligger Sønderport. »Hr. professor, hvor har vi Vedelspang?«. Der ligger en spang, en landbro, som skiller Haddeby Nor fra Selk Nor, undtagen hvor en smal arm af vand slynger sig igennem skjult af siv, »slæ«, som gav Slesvig navn, men spangens to ender holdes sammen af et vadested, en *vedel* eller vejle, *Vedelspang*, hvor den store Sigtryg-runesten blev fundet som trædesten for fødder, som var uden anelse om, hvad de trådte på. »Dér!« peger professorarmen med en bevægelse, som udstråler velvilje. Spørgsmålet viser nemlig, at han er blevet forstået. Thi derfra må vejen være kommet.

Vi går over pløjemarken. En af museets arkæologer, *dr. Raddatz*, har her fundet en stor jernnagle af den slags, man fandt ved det store gravfeltets kistegrave. Det kunne tyde på, at gravene strækker sig ind her. Længere nede mod noret fandt han potteskår. Her ligger måske en *boplads*, de huse, hvor de boede i live, som døde kom ned i gruset længere oppe i landet.

»Er der ingen, som har noget at tegne på?«. Tegnebøger åbner sig, og en af dem har et stykke papir. Vores præstemand bliver ivrig og følger professorens ilsomme rids. Præsten er en udpræget dansk type, ikke overvældende høj, men af fyldig bredde, med et kraftigt kranium og et åsyn med frisk rød lød, som også skinner gennem hans hvide, lidt tynde top. Han passer glimrende i dette oldtidslandskab. Det er som går *Skarthe* igen i denne folkekirkepræst, generalmajoren i Svend Tveskægs hær. Hans runesten står foran Hedeby. Over os larmer jetjagere fra NATOs flyveplads ved Jagel og hindrer et hvert mundtligt samkvem, men efterhånden som vi får ørenlyd, opbygger mund og kuglepen et udkast til forståelse af Hedeby opståen af flere mindre bopladser langs kysten, hver med sin dødeby oppe i landet.

Det er en højst mærkelig ting, at der ligger en gravplads *inden* for Hede-

Bopladsen er skraveret. Gravpladser er mærket med kors. Man ser bækken sønden om halvkreds-volden, den kendte bæk gennem byen, som er rettet ud, og ved C et lille vandløb.

bys vold. De antikke samfund satte skarpt skel mellem levende og døde. Romersk lov tillod ikke grave inden for byens mure. Etruskernes døbebyer lå også langt væk fra livet, gerne hinsides floden, som også i Ægypten. Hvad vi selv har af dunkle minder fra vikingetid eller en endnu ældre old taler heller ikke om gravpladser som idyller. Der står gru om grave, og ved den ærefrygt, man nærer for dem, kan æren ikke skilles fra rædselen. Der er ikke nogen som helst grund til at tro, at det har været ander-

ledes i Hedeby. Døde i grave foran Sønderport var forsvarligt tynget til graven af store sten, at de ikke skulle gå igen! Vaner, som hørte sammen med kristen kultur, kan vel spores i Hedeby. De kom endda før kristentroen selv. *Den* nåede også at komme inden for Hedeby's volde, men helt igennem kristen eller bare overvejende kristen nåede byen vel ikke at blive i sin livstid. Med kristendommen kommer gravene ind i Europas byer, og i Hedeby's sidste tider kan de døde være gravsat i byen.

Kuglepennen skrider over papiret. Kystlinjen, som buger sig ud i noret, tegner sig på papiret. Halvkredsvolden i skikkelse af et stort C læner sig op ad den og gennemstreges af Hedeby's berømte bæk, vigtigere for vikingearkæologien, end mange bække var for guldgravere, og så har vi en brugelig kortskitse. Syd for volden markeres ud mod kysten en boplads, den vi nævnte før, endnu kun en *formodet* boplads, men dr. *Raddatz* er allerede ved at opmåle stedet, og snart vil han gå i gang med en udgravning, som skal prøve på at gøre det gættede til virkelighed, lige så sikker som gravpladsen længere oppe, dér hvor bådkammergraven var. Mere end 600 grave fandt man, hvis rester er pakket ind, og hvis beliggenhed i terrænet er fastholdt på tegninger og fotografier. En livsnødvendighed for bopladsen, som vi vil kalde A, er den *anden* bæk – den, som går sønden om Hedeby.

Nu virker pennen inden for volden med en boplads ved den berømte bæks udløb og en stor gravplads oppe i grusbakkerne. Grave og huse er kendt fra Hedeby-litteraturen. Den kalder vi B.

Men nu går pennen op nord på uden for volden. Her har man inde i landet for halvandet hundrede år siden fundet flere kister, som var sat sammen med trædyvler. Det er højst interessant. I og om Hedeby findes grave af flere slags, brandgrave, nordsydvendte skeletgrave, østvestvendte skeletgrave og kistegrave, og det er de sidste, man mener, at man yderligere kan opdele i de ældre med trædyvler og de nyere med jernnagler. Men også neden for denne gravplads ligger spor af en boplads. Dette kompleks kaldes C.

Efter disse skitseringer udkaster Jankuhn en arbejdshypotese:

Hedeby er efter hans mening opstået som en række bopladser, i hvert fald tre: A, B og C, langs med Haddeby Nor. Det var havet, som gav de levende mulighed for at leve, så det er meget rimeligt. De er opstået efterhånden. En nøje undersøgelse af deres efterladenskaber vil klare dette. Hver for sig har de oppe i landet haft deres dødeby. Alle er de ældre end volden. Man havde håbet, at en af gravpladserne var gået ind under volden, for så havde det været muligt at fæstne den til en tid, men det er der desværre intet, der tyder på. På et eller andet tidspunkt er disse bopladser blevet samlet til én by inden for en vold, og derfor er det vigtigt at tidsfæste volden. Man agter at høvle det yderste stykke af den nørre vold ud

mod noret ned til bunden. Så vil man få et klarere billede af voldens bygningshistorie, og man vil se, hvad den muligvis gemmer under sin tunge krop.

Vi går tilbage til udgravningerne inden for volden, i selve Hedeby, og ser på *fundene*.

Vores præstemand sidder på hug og kikker på keramik. Et stykke fanger hans hu. Den type kender han fra gravninger i jyske kirkegulve. På indersiden er potteskåret riflet i brede bånd, så regelmæssigt og jævnt, at selv den ukyndige kan se, at det ikke er gjort med hænder alene. *Pottemagerskiven* har været virksom. Den dukker op i Hedeby omkring år 1000. Som for præstens jyske kirker er Hedeby's glemte affald af stor værdi for tydning af utallige ting i vikingetid.

For professor *Jankuhn* er hovedspørgsmålet, om hans store udgravninger i Hedeby kan kaste lys over denne nordøst- og nordvesteuropæiske *bys* opståen. To slægtleds historikere har arbejdet med dette spørgsmål, men nu kan de ikke komme videre uden arkæologiens hjælp. Men der er andre sære ting i Hedeby's egn. Lidt længere syd på, end vi var i morges, tyder ting på en boplads fra *romersk jernalder*. Nu er to potteskår ikke uden videre en by, og at der ligefrem skulle være tale om en *så* tidlig forgænger for Hedeby, er ikke troligt. Men det bør undersøges. Den unge danske *student* får, mens vi hører på det, tilbudt udgravningen. Hvad svarer man til en *så* stor ære? Studenten siger ikke meget, viger lidt forlegen uden om. Ikke underligt. Det kommer *så* pludseligt, og æren er, som al anden virkelig ære, nøje knyttet til stor møje og et tungt ansvar. Måske får vi ham alligevel at se som udgravningsleder, og måske bliver *han* den kommende danske sagkyndige i Hedeby.

Og *ham* har vi hårdt brug for!

Der er sket mere i Hedeby siden vor lærde morgenvandring i september. To dage efter tog dr. *Raddatz* fat på at grave lige syd for Søndervold, og han fandt straks huse, arnesten, brændt ler og potteskår. Den boplads, som i mindst to år, for *Jankuhn* fortalte mig om sin tanke allerede i 1960, har været en *hypotese*, blev nu en håndfast *virkelighed*, og gravningen har bragt fund, som *måske* er de vigtigste i Hedeby - forskningens nyere historie.

Potteskår fra husene svarede nemlig nøje til dem i brandgravene, som er de ældste grave i dødebyen, siger *Jankuhn*, og de er efter hans skøn snarere fra det *ottende* end fra det niende århundrede. Desuden skæres husene i den nye boplads af grave, som er yngre. Det kunne tydeligt ses i undergrundens grus, for husenes grundrids var ødelagt af gravenes aflange firkanter.

Blandt flere huse valgte man at udgrave en *brandtomt*, da man skønnede, at man snarere ville finde noget dér, hvor husbonden var faret ud af

huset med *et barn* ved hånden og *med ild i enden*, end dér hvor man frivilligt og i mag havde rømmet et faldefærdigt hus.

Det slog til!

Huset har tilhørt en ravsmed, for sammen med forråd af rå-rav fandt man en yndig ravperle. Hans naboer var efter levnene at dømme en bronzestøber og en mand, som vandt det dyre jern af myrmalm. Rundt omkring lå der brudstykker af de kendte kværnsten af basalt fra Eifel og spredte splinter af glas, hvoraf i hvert fald nogle kan genkendes som franske. Disse hustomter viser altså vidnesbyrd om *handel* og *håndværk*, som er *byens* kendetegn.

Men det vigtigste fund blev dog gjort i ravsmedens hus. Det var en *sceatta*.

En *sceatta* er en angelsaksisk sølv mønt fra tidsrummet 690 til 740. *Friserne*, tidens kyndigste handelsmænd, gjorde denne mønttype efter, vistnok i byen *Domburg* på Walcheren, som nu ligger under Vesterhavets vilde vover.

Den nyfundne *sceatta* var af samme type, som den der er fundet på *Krinkberg* i Schenefeld i Holsten og som kunne tidsfæstes til omkring år 700.

Fundets omstændigheder er yderst interessante. For hvis arkæologernes tidsfæstelse holder stand mod deres fagfællers kritik, vil det sige, at Hedeby er ældre end hidtil anet. Det ældste årstal var 804, da kong *Godfred* nævnes i Hedeby, men nu kommer vi måske ind *bag* hans tid.

Man fandt også *runer* i Hedeby. Det har man gjort før, men de sagde ikke meget. Men i år fandt man et brudstykke af en kam, og selv om der kun var en *del* af et ord på den, er det alligevel spændende. Efter *mit* skøn, som ikke er alt for meget værd, står der a u s u, *ausu*, men en kyndig runeråder tror, at den sidste rune er et *i* eller *l* plus begyndelsen til en rune til. A u s u, A u s i, A u s l, det kan være en del af den mands navn, som ejede kammen *eller* gjorde den eller gav den til sin *fæstemø*, hvis ikke det er *hendes* navn. Det øger ikke overvældende vor *viden* om Hedeby, men det griber dog én mægtigt at se disse sikkert skårne dobbeltlinjer forme tegn, som lader den *danske tunge* lyde gennem tusind år fra Hedeby's old.

Den unge dansker, som den morgen i *september* ikke vidste, hvad han skulle svare til tilbuddet om at grave en jernalder-boplads ud, fik i *oktober* overdraget en lang sværere udgravning.

Den nye hovedvej syd for Slesvig skærer nu i et bredt skår den vold, som de lærde kalder *forbindelsesvolden*, men som egnens folk kalder *Margrethevolden*. Derved kunne man studere voldens opbygning i et lodret snit, men da dette ikke er nok, satte man den danske student til at skrælle volden af ovenfra på stykket ind mod krigermindet ved Bustrup skole. Gravningens vigtigste resultater kan vi ikke gøre rede for her, men vi vil

lige pege på, at vel var *Roar Skovmand* med i udgravningerne i Hedeby i 1930erne, men *Helmuth Schledermann* er den første dansker, som siden *Kornerups* og *Worsaaes* dage har kunnet grave i en af *Danevirkes* volde ved en stort anlagt selvstændig udgravning.

Dette må man gerne tyde som tegn på, at der er det bedste forhold mellem danske og tyske oldlærde, mellem Nationalmuseet i Prinsens Palæ og Landsmuseet på Gottorp slot.

Valdemar Thisted som sønderjysk folkelivsskildrer

Ved H. V. Gregersen

(fortsat fra årg. 1962, side 262)

Et bondegilde

Det er en fornøjelse at lægge mærke til, med hvilken nethed alt er indrettet, med hvilken orden og sans for det sømmelige, med hvilken værdighed – kunne man gerne sige – alt går for sig.

Det veltillavede måltid, for det meste indskrænket til tre retter, kød- eller frugtsuppe, oksekød eller skinke, risengrød eller en art risbudding, kaldet risblomme, nydes med sat holdning under en jævn, adstadig samtale, der kun ved bryllupper nu og da bliver afbrudt af en livlig bordmusik. Snapsen går langsomt rundt; foran præsten, som indtager hæderspladsen, ved bryllupper umiddelbart ved siden af brudgommen, står en flaske rød- eller gammelvin.

Degnen er ceremonimester og skaffer og optræder med en serviet bundet om livet. I første egenskab har han et ikke alene besværligt, men tillige vanskeligt kald. Det pålægger ham nemlig at ordne gæsterne efter rang, værdighed og forhold til festgiveren og at bringe dem til at tage sæde. Det er altså ikke ét, men mange hensyn, han herved har at tage, og det kommer mere an på en vis umiddelbar takt end på iagttagelsen af bestemte regler. Og ikke mindre vanskeligt er det at formå gæsterne til at tage sæde, mandfolkene ved den ene og fruentimmerne ved den anden side; de trykker sig ved at træde frem, især i begyndelsen, og degnen må bruge allehånde kraftige besværgelser for at få tingen til at glide.

Endelig er pladserne besatte. Da træder degnen frem i midten og påminder gæsterne om at holde deres bordbøn. Pludselig forstummer al samtale, og der hersker nogle øjeblikke en lydløs stilhed. Denne afbrydes igen af degnen, som byder gæsterne velkommen og beder dem indlede måltidet

med en bid smørrebrød og en lille hjertestyrkning. Derpå bæres den varme mad frem.

Ved slutningen af måltidet går tallerkenen omkring med krav på gæsternes gavmildhed – ved barsler til fostermoderen alene, ved bryllupper også til køxen og musikanterne. Ikke heller glemmes de fattige ved et gilde af den art.

Når måltidet er tilendebragt, træder degnen atter frem midt imellem bordene og påminder gæsterne at takke Gud for det nydte gode. Pludselig bliver der atter ganske stille; degnen istemmer en vedtagen salme, og gæsterne falder efterhånden ind i den. Koret bliver stedsere fuldere og kraftigere og runger til sidst som een mægtig stemme gennem værelserne. Det er en virkelig andagt. Legemet har fået sin del og har intet mere at fordre; nu hæver ånden sig herskende frem over det sanselige velvære og gør med værdighed sin højere fordring gældende.

»Præstekald«, s. 87–89.

Kirkeliv og skolevæsen

Andagten i kirken er upåklagelig. Med opmærksomhed og værdig alvor tager menigheden del i de hellige handlinger. Kirkebesøget er vekslende, men i det hele tilfredsstillende. Skulle jeg klage over noget, måtte det først være over kirkesangen, som vist nok lader meget tilbage at ønske. *I min formands tid holdt man sig næsten udelukkende til visse bestemte salmer og nogle enkelte melodier.* Disse udfører menigheden til sand fornøjelse og opbyggelse. Men når jeg nu og da skrider uden for hint indskrænkede antal melodier, fem eller seks i det højeste, falder menigheden ganske fra. Den gamle degn som forsanger gør sit bedste, men finder ingen anklang, endsigse understøttelse.

Skolebørnene, på hvilke han nærmest kunne gøre regning, er blevet ganske fremmede for kirken. Vort skolevæsen lader meget tilbage at ønske. Skolerne er overfyldte og mådeligt indrettede, og der er hidtil aldeles intet opsyn blevet holdt med skolebesøget. Lærerne og navnlig degnen gør, hvad de kan, men de har hidtil savnet den tilbørlige understøttelse.

»Præstekald«, s. 89–90.

Rationalismen

Min forgænger i embedet var et sandt barn af sin alt for kloge tid. Christi kors var ham kun en overtro, som af højere, naturligvis verdslige hensyn indtil videre måtte opretholdes blandt den umyndige almue. Aldrig udtalte han denne tanke med bevidsthed og i rene ord, men ubevidst kom han til at udvikle den i al sin tale og hele sit væsen, slægt på slægt voksede derved op uden kirkelig opdragelse. Et Guds under var det, at evangeliet

ej aldeles gik til grunde mellem disse arme mennesker. Men besynderligt standhaftigt er dette folkefærd og slipper ikke let, hvad det een gang har prøvet og vundet kært. *Guds evangelium blev en tradition for en udvalgt del af folket, uafhængigt af præst og kirke, uden for så vidt som denne sidste endnu bevarede de dyrebare sakramenter.* Det levende ord, som de gamle engang havde modtaget i enfoldighed, gav de videre.

I mange huse har jeg fundet forskellige gamle opbyggelsesskrifter, oftest i forening med Bibel og salmebog. Ikke begravede i en krog under støvet, men fremme i huset øjensynlig til jævnlig, om end ikke til daglig brug. Folk klager: Det er længe siden, at vor kære gamle kirke har genlydt af et sandt og levende Guds ord. Ingen christen sjæl har kunnet føle sig hjemme på dette i ånden ganske øde sted. Lige så forladte ville vi have følt os hjemme i vore huse, dersom ikke Gud havde besøgt os der.

»Præstekald«, s. 56-58.

Smørbør

For nogle dage siden havde jeg smørbør; hele huset stod i den anledning på den anden ende. To af de største værelser var blevet gjort ryddelige og indrettede på deres egen vis til at modtage gæsterne. Det er nemlig skik, at præsten ved denne lejlighed beværter alle dem, der indfinder sig; til tak for gildet yder folk en vilkårlig overvægt i smørret. De skal levere et pund eller en mark af hver ko. Traktementet består i kaffe med kavringer, hvortil en kaffepunch eller to, godt smørrebrød med øl og brændevin, og endelig, når højt skal være, nogle såkaldte »sætkager«.

Jeg havde vist halvandet hundrede mennesker i huset den dag. Sædvanligvis kommer enten konen eller manden; men kommer konen, tager hun gerne én eller et par af de kære små med sig. Der skal jo være gilde.

Ude i folkestuen tager degnen imod smørret, lader det veje og skriver det af; inde i studerekammeret sidder præsten og tager mod »småredselse« og fører det til bogs. Imellem begge går der en uophørlig strøm af mennesker frem og tilbage. Når præsten er færdig eller har nogle øjeblikkes pusterum, går han ind i de større værelser og gør sig elskværdig for sine gæster.

»Præstekald«, s. 222 f.

Brødbør

Brødlæveringen er til visse ingen ringere mærkelighed i præstens økonomiske forfatning. Enhver såkaldt otting skal levere et brød, en almindelig halvgård altså tvende. I mange sogne løber dette op til langt over hundrede brød. Ved Sankt Hans er de forfaldne. Men eftersom præsten ej på én gang kan tage imod en sådan mængde brød, må han gøre regning på folks

villighed til at levere dem efterhånden, både før og senere. Så kræver han da op fra gård til gård, eftersom han har brug for brødene. Et sted får han, et andet sted ikke, thi han må rette sig efter folks lejlighed. På denne måde bliver det et sandt tiggeri, der ingenlunde er præsten værdigt. Der- som han ellers er ordentligt lønnet, trænger han heller ikke til denne kum- merlige akcidents. Den er kun at regne for en indtægt af henved et par tøn- der rug.

»Præstekald«, s. 269.

Tiendeydelsen

Tienden er et meget kildent spørgsmål. Præsten har ret til at hæve tien- den i kærven, men fra den forrige præsts tid *gives der mindelige akkorder med de fleste lodshavere*. Dersom de nu var tilfredse med de gamle ak- korder, hvilke de selv indrømmer i det hele er meget billige, kunne jeg fremdeles lade det bero ved disse. Men det er de langtfra. De fleste klager over, at de er ansat urimeligt højt, mens andre stå urimeligt lavt.

»Præstekald«, s. 104–105.

Præstens juleoffer

Juleofret var ret anseligt. Men måden, jeg modtog det på, behager mig ikke, thi her i Slesvig er ofret gået over til at blive en tvungen afgift. Hver kommunikant skal svare præsten 3 sk. courant, nu ansat til 10 sk. rigsbank. Disse 10 sk. erlægges i kirken på alteret.

Bønderne gav taksten helt igennem. Kun nogle enkelte havde for de lige penges skyld givet én eller to skilling over, men ikke få havde fundet lej- lighed til at afknappe mig én eller endog to skilling. I stedet for at agte på den befalede omregning af de 3 sk. courant til 10 sk. rigsbank, havde mand og kone ofret 19 sk. tilsammen, mand, kone og søn 28 sk. o.s.v.

»Præstekald«, s. 128–129.

Det fremmede miljø

Det er et fremmed liv, fremmed skik og sædvane, som gælder her. Ikke sjældn føler jeg mig ganske forstumlet under anstrengelsen for at finde mig til rette i alt dette. Nu er der tale om plove, ottingsparter og demater og månedsskat, nu om fenner og lykkes, sajder og flager, nu om ægteskabs- breve, hjemstedsbeviser, notarialattester.

Forleden kom der én ind til mig og forlangte, at jeg skulle skrive et testamente for ham. Om denne forpligtelse havde jeg aldrig drømt. Senere har jeg erfaret, at *præsten i det slesvigske er notarius publicus for sin me- nighed*.

»Præstekald«, s. 102.

Landsdelens kirkelige og sædelige forhold mod slutningen af den første verdenskrig

Ved W. Christiansen

I efteråret 1917, da man stod foran den fjerde — og sidste — krigsvinter, holdt Tørninglen provstisynode møde i Gram, og her drøftede man på grundlag af indberetninger fra kirkeforstanderskaberne de kirkelige og sædelige forhold i sognene.

I amtsskolekonsulent Svendsens righoldige samlinger af optegnelser og avisudklip findes en beretning om dette møde, hvor 56 medlemmer af 66 var til stede. De, der har oplevet de fire onde år, vil kende forholdene, der jo var ens over hele landsdelen.

Det første spørgsmål, der var rettet, lød: »På hvilken måde har krigen gjort sin indflydelse gældende på det kirkelige område?« Og svarene blev:

Først må det siges, at den har virket forstyrrende på gudstjenesterne. Man har med smertelig vemod måtte lægge mærke til, at mandssiden ved søndagsgudstjenesten efterhånden tyndedes mere og mere som følge af den tiltagende indkaldelse. Hertil kommer som særlige forhindringsgrunde den overalt nødvendige stærkere anstrengelse af de meget begrænsede arbejds kræfter, i de fleste sogne en meget følelig bebyrdelse ved indkvartering, hist og her endog militærmyndighedernes anordning, som kræver en passeseddél for at komme fra by til by, altså også for at komme til kirke, og som til en tid kun udstedtes for få dage. Det er derfor så meget mere glædelig, at kirkebesøget, som det kan ses af en udarbejdet oversigt, der er opstillet over de voksnes deltagelse i gudstjenesten efter en anordning fra konsistoriet, i det store og hele ikke er gået tilbage mod før. Denne omstændighed kan man ikke alene takke soldaterne for, som er hjemme på orlov, og som flittigt benytter lejligheden til at besøge hjemmets kirke, men frem for alt kvinderne, som til trods for de vanskelige forhold ofte har indfundet sig i større antal end i fredstid. En særstilling indtager rigtig nok sidste vinter, da kirkebesøget vist i mange sogne ligefrem er gået ned til halvdelen, efter at brændslet er blevet beslaglagt.

Krigsbedegudstjenesterne, som i begyndelsen af krigen indrettedes i mange sogne og fandt stærk tilslutning, har for længe siden tabt deres tiltrækningskraft, så at de nok ikke afholdes mere i noget sogn. I deres sted er der kommet de yndede bibeltimer, som også da kunne glæde sig ved et godt besøg, når de af hensyn til den manglende belysning i stedet for om aftenen måtte henlægges til de lyse eftermiddagstimer.

Over forstyrrelsen af søndagsfreden under krigen er der ingen særlig grund til at klage. På den ene side er de offentlige søndagsfornøjelser, som i fredstid mere og mere truede med at berøve søndagen den stille festlige karakter, forsvundne, og på den anden side har man til trods for det ringe antal af arbejdskræfter i landbruget ikke lagt mærke til meget søndagsarbejde. Enkelte steder har man under forårsarbejdet eller i høsttiden arbejdet på marken om søndagen; men i det store og hele har man også nu som før holdt søndagen hellig med hensyn til at lade arbejdet hvile.

Mest iøjnefaldende er krigens uhyggelige indflydelse på de sædelige tilstande i vore sogne. At drikkeriet har taget af, er ganske vist en glædelig kendsgerning, men denne omstændighed berettiger næppe til store forhåbninger for fremtiden, da man selvfølgelig må spørge sig selv, om dette mådehold, som forholdene har fremtvunget, også vil holde sig, hvis adgangen til alkoholen skulle blive fri igen som tidligere? Det billede af de sædelige forhold i ordets snævraste betydning, som man kender det fra fredstid, må i alt fald nu efter 3 års krigstilstand tegnes nogle linier mørkere.

Set i sin helhed viser statistikken, at antallet af fødsler uden for ægteskabet under krigen er steget fra 2,9% i året 1913 og 4% i 1914 til 4,9% i 1915, og året 1916 enddog har nået 6,9%. Deriblandt er der ikke så sjældent så hæslige tilfælde, at soldaterkoner i deres mænds fravær har begået ægteskabsbrud og at soldaterenker har forbrudt sig moralsk. Desværre må man samstemme med de gentagne udtalelser i beretningerne, at tallene på de enkelte synlige udskjelser ikke på langt nær kendetegner forholdenes virkelige tilstand. Hertil kommer endnu tanken om de mange sædelige farer, som vore mænd har været udsatte for i fronten og endnu mere bag fronten, samt frygten for, at en stor del af dem vil vende tilbage med sædeligt slappede anskuelser, må virke endnu mere beklemmende.

Hvad de sociale forhold angår, så har de sikkert ikke helt kunnet undrage sig krigens indflydelse, at de fattige bliver fattigere og de rige rigere, men tempoet og målet er betydeligt indskrænket gennem de sunde landlige forhold, som ikke lader et proletariet i ordets egentlige betydning komme frem. Med alle de savn og indskrænkninger, som krigen har ført med sig, er der sikkert næppe nogen, som i sognene har lidt virkelig nød. Næstekærligheden, samfundsfølelsen og samholdet er fremtrådt overalt, selv om også i forskellige målestok og har været rede til at hjælpe med gavmild hånd, hvor der skulle hjælpes. Beretningerne viser, at der i mere end ét sogn gennem præstens hånd årligt er indgået indtil op imod 4000 mark til velgørende øjemed og til Guds riges fremme.

En religiøs opvækkelse har krigen på ingen måde bragt; man får mere indtryk af, at de fleste mennesker værner sig til denne frygtelige oplevelse uden at tænke på, hvad der tjener til deres fred.

I mange hjerter har de mange blodofre, som krigen kræver, endog fremkaldt en bitterhed mod Gud og en forstokkelse mod hans ord, slet ikke at tale om det jordiske sindelag, i hvilket gemytterne stivner ved vindings-sygen på den ene side og i kampen for det daglige brød på den anden side. Det er kun for de færreste, for hvem denne hjem søgelses tunge tid er blevet en vejviser til Gud. —

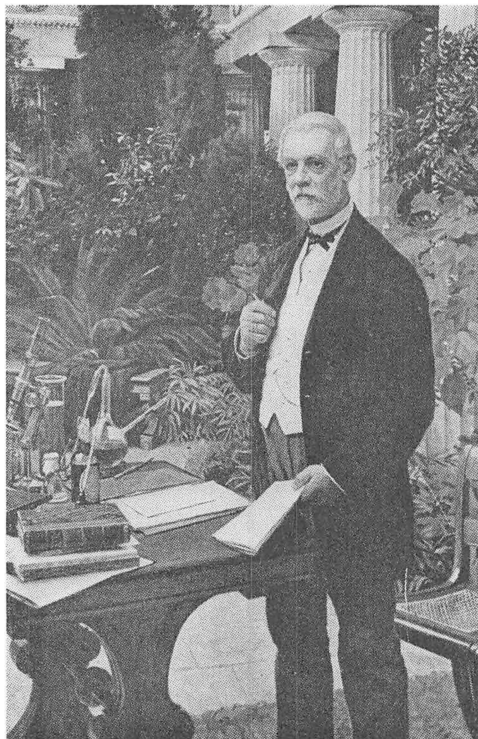
Efter drøftelsen af disse forhold forhandlede man så om et andragende, der var stillet af pastor Zerlang, Gram, og som gik ud på at indvirke hos den kongelige regering, at der til fremme af og til støtte for en dybere til-egnelse og en rigere udnyttelse af den danske religionsundervisning i provstiets almueskoler indførtes inden for den lovbefalede skoletid mindst to timers dansk sprogundervisning om ugen for de børn, hvis forældre ønsker, at deres børn får dansk religionsundervisning. Ved en afstemning vedtoges andragendet med 45 stemmer, resten stemte imod.

Brygger J. C. Jacobsen og Sønderjyllands Historie

*En storslået bevilling fra Carlsbergs Mindelegat for Brygger J. C. Jacobsen
til Historisk Samfund for Sønderjylland*

Navnet J. C. Jacobsen vil være de fleste bekendt som navnet på den mand, der grundlagde Carlsberg og oprettede Carlsbergfondet. En særlig afdeling af Carlsbergfondet udgør Frederiksborg Slot med dets national-historiske samlinger, hvoriblandt landets fornemste billedsamling til belysning af dansk historie. — Efter slottets brand i 1859 var det vanskeligt at skaffe penge til en omfattende restaurering, og her trådte brygger J. C. Jacobsen rundhåndet til. Det var hans idé, som et led i den indre genrejsning efter 1864 at lade slottet indrette til »et hjemsted for det danske folks historiske minder« — »Folket skulle bringes til erkendelse af de pligter, som arven fra forfædrene pålagde de nulevende og kommende slægter«.

Det vil være uoverkommeligt her at skildre alle de områder, hvor »Kap-tejnen«, som brygger J. C. Jacobsen kaldtes, trådte hjælpende til, og kun et enkelt skal nævnes. J. C. Jacobsen var stærkt optaget af det sønderjyske spørgsmål og fattede i slutningen af 1870erne den plan at få udarbejdet et værk, der kunne give en oversigt over Danmarks historie med ganske sær-lig hensyntagen til forholdet mellem Kongeriget og Sønderjylland — og dette værk skulle, som en konsekvens af hele Jacobsens indstilling, være af

Brygger J. C. Jacobsen.

en sådan karakter, at det kunne tjene folkeoplysningens sag. I den anledning trådte han i forbindelse med historikeren A. D. Jørgensen, der samtidig samlede materiale til en stor Sønderjyllands historie, og resultatet blev de nu klassiske »Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie«. »Som læsere«, skriver A. D. Jørgensen i et brev af 8. januar 1882, »må jeg i Sønderjylland tænke mig folk fra 14 år og uden forkundskaber, op til mænd der har læst meget, men intetsteds har fået fuld sammenhæng i landets historie; forældre, som gerne ville meddele deres børn det, men ikke formår at holde skolelæreren stangen, ja selv de mange dansksindede skolelærere, som udsættes for den stærke påvirkning«. At de fyrretyve fortællinger virkelig blev folkelæsning, viser oplagstallene: første oplag blev trykt i 1882 i 10.000 eks. til uddeling i Nordslesvig + 5000 eks. til salg i Kongeriget, men i dag er bogen kommet i otte oplag på ialt over 50.000 eks.

J. C. Jacobsen var født i 1811 og døde 1887, og så længe han levede, blev det ikke offentlig nævnt, at han stod bag udgivelsen, men efter hans død skrev A. D. Jørgensen i forordet til 3. udg. 1892 »bør takken for den kærlige omtanke, han skænkede sine fraskilte landsmænd, ikke holdes tilbage«.

Styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland var blevet opmærksom på, at 2. sept. 1961 var 150-årsdagen for brygger J. C. Jacobsens fødsel, og i erindring om, at udbredelsen af A. D. Jørgensens fyrretyve fortællinger i Sønderjylland i 1882 udelukkende skyldtes hans storsindede gave, var man kommet ind på den tanke, at mindet om hans medleven i danskhedens kamp i fremmedherredømmets tid kunne genopleves i store dele af befolkningen ved, at der med understøttelse af det legat, der bærer hans navn, kunne udsendes en bog, der skulle være en slags videreførelse af A. D. Jørgensens værk. Som fortsættelse af denne tankegang søgtes Carlsbergs Mindelegat for Brygger J. C. Jacobsen om tilskud til udarbejdelsen og trykningen af en »Sønderjyllands Historie i Billeder«, og Historisk Samfund har med dyb taknemmelighed modtaget meddelelse om, at Mindelegatet har stillet et beløb på 50.000 kr. til rådighed for værket, der nu er under planlægning med museumsinspektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg Slot, som billedredaktør, og bibliotekar P. Kürstein, Slesvig, som tekstforfatter.

Det vil være passende at slutte denne omtale med A. D. Jørgensens ord om J. C. Jacobsen:

»Få mænd har som han i deres gerning i samme grad som han lagt en inderlig og uegennyttig kærlighed til fædrelandet og fædrenes minde for dagen«.

Hans Worsøe.

Henviisninger:

A. D. Jørgensens breve, udg. v. Harald Jørgensen, 1939.

Palle Lauring: J. C. Jacobsen: Hans Liv og Gerning. 1961.

Peter Grau

En levnedbog af Kai Edv. Larsen

Inden for et ret kort åremål er der fremkommet skildringer af personligheder fra udlændighedsårenes sidste halvdel, heriblandt A. Svenssons trebinds værk om Jens Jessen, hans egne erindringer og brevvekslingen mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen. I december i år udkom Kai Edv. Larsens: »Peter Grau. En fører i grænsekampen.« (176 sider. Dy-Po Bogforlag, Sønderborg).

Forfatterens opgave har på sin vis været vanskeligere end andre levnedsskildreres i lignende tilfælde, idet der fra Peter Graus egen hånd kun foreligger få optegnelser, ligesom breve fra samtidige, der kunne kaste lys over mangt og meget, kun er efterladt i et beskedent omfang. Til gengæld har et nært personligt bekendtskab mellem Kai Edv. Larsen og Peter Grau

bidraget til at klarlægge begivenheder og karaktertræk, som måske under behandling af folk, der betragtede tingene fra en større afstand, ville være trådt mere i baggrunden.

Peter Grau er født i Pøl på Als i 1866. Han var altså kun fire år yngre end H. P. Hanssen og 12 år yngre end Jens Jessen. Efter skolegang i Nordborg blev han, da undervisningssproget i 1878 blev tysk, sendt på realskole i Svendborg, samtidig med at den store digter Johannes Jørgensen gik der. De to genoptog dog først forbindelsen i 1911, men holdt den siden vedlige. En præliminæreksamen, ophold på Askov højskole og Tune landbrugs-skole gjorde ham vel rustet til at optage en gerning i sin hjemegn, dels som landmand, dels som deltager i den nationale politik. Allerede i en ung alder gjorde han sig gældende på begge felter, især da han tidligt afslørede sig som en gudbenådet taler med et sprog og en stemmeklang, der opstod som en frugt af hans stærkt lyriske temperament.

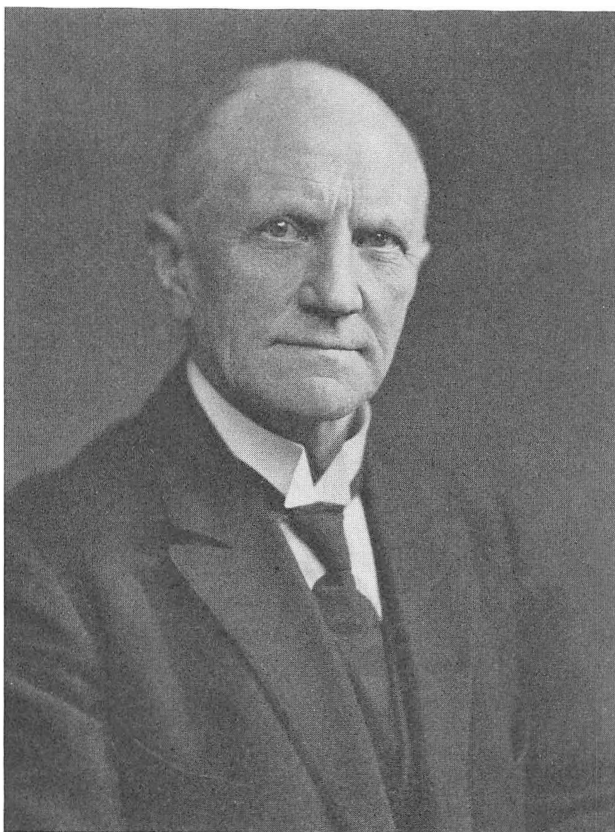
Allerede i ungdommen sluttede Peter Grau og H. P. Hanssen et venskab, der holdt, selv om det knob i visse perioder, efter at Grau havde sluttet sig til »protestpolitikken« og til dennes førstemand, Jens Jessen, hvis førerstilling på denne fløj han arvede.

I 1889 havde en bonde ved et møde i Burkal kastet en snavset dørmåtte i hovedet på H. P. Hanssen, som roligt nøjedes med at børste sig af. (Samme bondes sønnesøn har været formand for en dansk ungdomsforening i Sydslesvig!) Ved landdagsvalget i Gråsten i 1903 piftede Peter Grau i fingrene, da de tilstedeværende tyskere sang oprørssangen, og reagerede på et overfald af en tysk skorstensfejer ved at slå igen og derved startede et større slagsmål.

Episoderne er vist betegnende for de to ungdomsvenners temperament – og vel for nationalitetskampen i Sønderjylland, hvor man lige så lidt kunne undvære den besindige forhandlingspolitiker H. P. Hanssen som den lille iltre stridsmand Peter Grau.

Det var netop omkring 1903, modsætningsforholdet mellem de to opstod. Grunden er ikke helt klarlagt. Måske er det den, at Grau ikke blev formand for Vælgerforeningen, eller at han ikke blev rigsdagskandidat. Det sidste lyder mindst troligt, eftersom han netop vægrede sig ved at blive parlamentsmedlem og kun i en kort periode var kandidat i Flensborgkredsen uden udsigt til valg. I 1907 tilskyndede han kraftigt trods utilfredshed med H. P. Hanssens politik i rigsdagen denne til at fortsætte. Brevvekslingen mellem dem i denne periode kunne være skarp, også med gensidige ret kraftige kritiske bemærkninger. Men venskabet holdt, også et vidnesbyrd om begges storsindede karakter.

Mens Peter Grau forud for valgene brugte alle kræfter og agitatoriske evner, nægtede han som omtalt at træde direkte ind i det politiske liv,

bortset fra medlemsskab af kredsagen, senere amtsrådet, i Sønderborg amt. Heller ikke efter genforeningen, hvor et valg som konservativ rigsdagsmand skulle synes ham sikret, var han til at rokke.

Ved den første verdenskrigs udbrud blev Peter Grau som andre kendte sønderjyder arresteret og sad i fængsel i over 5 uger. Også dette tog han med humør, ligesom han, der var for gammel til aktiv krigstjeneste, på forskellige måder forstod at hjælpe og opmuntre i de tunge år.

I afstemnings- og genforeningstiden træffer vi igen Peter Grau i kamp-linjen, denne gang som forkæmper for Flensborgs og Mellemslesvigs indlemmelse i Danmark. Efter afgørelsen den 14. marts 1920 opgav han ikke kampen. Han og Kloppenborg-Skrumsager var i København og førte for-handlinger, blandt andet med »en meget højtstående person«, men især med oppositionspartiernes ledere, og det er vel ikke ubegrundet at hævde, at han derved havde sin andel i den farlige indrepolitiske situation, der opstod ved »påskekrisen«.

Her skal de tilsidesættelser og forbigåelser, H. P. Hanssen var udsat for i genforeningstiden, ikke nærmere berøres, kun skal det nævnes, at de begge talte på Dybbøl den 11. juli 1920, og at Peter Grau som altid rev tilhørerne med sig.

Visse perioder i Graus liv går forfatteren ret let hen over, men han omtaler dog et par alvorlige depressionsperioder, i den første verdenskrig og i landbrugskrisens hårde år efter 1930, hvor han delvis under falske forudsætninger for en tid havde forbindelse med kredse, som han bagefter måtte tage afstand fra.

Modsat gamle kampfæller som A. Svensson og Christmas Møller gik han i 1945 ind for Sydslesvigs genforening med Danmark og bevarede sin indstilling i denne sag til det sidste. Derimod fandt han i sin modstand mod retsopgøret efter kapitulationen sammen med tidligere modstandere, amtmand Refslund Thomsen, bibliotekar Jacob Petersen, folketingsmand I. P. Nielsen og andre. Han som mange andre af det ældre slægtled byggede vel for en del deres holdning ud fra kendskab til det Tyskland, de havde sloges med, og som – trods alt – principielt var en retsstat. Deres ære og eftermæle beklíkkes ikke ved, at de næppe havde forudsætninger for i det fulde omfang at fatte den rent ud forbryderiske mentalitet, som lå til grund for styret i dette andet Tyskland, og som desværre ikke helt undgik for en tid at bringe smitte videre til dem, der måtte bekæmpe den.

Trods meningsforskelligheder var den omtrent firsårige Peter Grau en af talerne ved den store mindefest på Dybbøl den 11. juli 1945. Han talte uden manuskript, og i en hyldest til de danske syd for grænsen sluttede han: »Har vi ikke alle pligt til i vor befrielsesglæde at gøre, hvad vi kan, for at hjælpe dem fri fra tysk undertrykkelse. Jeg spørger?« Et voldsomt bifald ledsagede den formfuldendte tale.

Den, der skriver dette, så sidste gang Peter Grau ved en skoleindvielse i Flensborg i foråret 1951. Ved den efterfølgende spisning i »Borgerforeningen« var det forbudt at holde tale, men med dispensation for deltagere over 85 år. Og igen greb Peter Grau sine tilhørere.

Det er en vens hånd, der har ført pennen ved beskrivelsen af den gamle sønderjyske fører, og hånden føres med nænsomhed over for de fejl og skrøbeligheder, Peter Grau som alle andre, store som små, har haft. Derfor er bogen om ham mindre blevet en historisk biografi end en personligt farvet skildring af en national førerskikkelse. Skulle en strengere målestok anlægges, måtte der kræves flere noter til belysning af personer og begivenheder, som ikke på forhånd kan forudsættes kendt af et større publikum. Et personregister og en samling nøjagtigere kildehenvisninger ville have forøget bogens værdi. Undertiden synes det også, som om områder med kun indirekte tilknytning til personen og de samtidige begivenheder behandles lovligt udførligt. Illustrationerne er gode og udsøgte.

Men hovedindtrykket, efter læsningen af skildringen af bonden, politiker og agitator, samler sig om mennesket Peter Grau, ejeren af Graugård, det gæstfri alsingerhjem, der modtog så forskellige gæster som Johannes Jørgensen, medlemmer af kongehuset, Aage Kidde, Christmas Møller, Carl Brisson og mange andre. Og dette hovedindtryk kunne næppe have været skabt i et smukkere sprog, med mere varme og med større kærlighed til emnet og personen.

De døde rider hurtigt, men kan Kai Edv. Larsens bog om Peter Grau bidrage til, at hans personlighed bevares i erindringer hos yngre slægtled, har den sin mission at opfylde i grænselandet. *St.*

Har vi et sønderjysk »Trelleborg«?

Elever fra Vojens Borger- og Realskole undersøger hvert år ved vinter-solhverv et tilgroet vikingevoldsted i Pamhule skov. Museumsinspektør Hans Neumann, Haderslev, udtaler herom til »Jyllandsposten«:

– Vi ved intet sikkert om, hvad dette fæstningsanlæg har været brugt til, men der er ting, der tyder på, at det er meget gammelt. Måske har det været i brug i årene omkring år 800. Det ligger 1–2 km syd for Tørning, og det er jo ikke umuligt, at der kan være tale om en forborg eller noget i den retning.

På den anden side kan man heller ikke afvise, at der under de stadige fejder, som Limbækkerne og andre borgherrer førte med andre adelsfolk eller med landets regenter, kan have været anlagt en veritabel fæstning, hvor belejrerne har haft hovedkvarter. Måske vil kommende undersøgelser give os svar herpå. Foreløbig har vi ikke fundet noget, der med sikkerhed kan datere anlæggets karakter og alder.

Der er tale om en ringvold med en endnu ret kendelig og velbevaret vold op til et par meters højde. Volden er anlagt i en oval og måler i retningen øst-vest 85 meter, nord-syd 55 meter. Den er omgivet af en voldgrav, og mod syd findes en tydelig portåbning og en dæmning over voldgraven.

På tre steder inden for voldene har man fundet velbevarede og ret udstrakte brolægninger, og under Vojens-børnernes udgravningsarbejde forleden stødte man på et nyt stort brolagt område. Endvidere findes flere steder rækker af ret store kampesten, der kan have tjent som syldstene til bygninger, og sidst, men ikke mindst, findes en gammel af særdeles fin kampestenssætning opført brønd.

Hele anlægget minder om vikingeborgene Fyrkat og Trelleborg, men det

er mindre. Vanskeligt at overse er det, fordi det nu er tilplantet med træer, der er ca. 40 år gamle, og det er naturligvis begrænset, hvad Vojens-skolebørnene kan nå på en gravedag.

Alligevel er der ved de sidste to års solhervsekspeditioner samt ved lejlighedsvis gravninger om sommeren fremdraget så mange tegn på et gammelt og interessant befæstningsanlæg, at en nærmere undersøgelse vil blive foretaget.

Måske vil der til sommer eller senere blive foretaget mere omfattende gravninger. Vojens-eleverne har i hvert fald efterhånden fået blod på tanden, og tiden skal nu vise, hvad man kan finde. Amts- eller nationalmuseum kan også komme ind i billedet.

En bog om den sønderjyske maler Eckersberg

Da Eckersberg o. 1815 i Rom havde malet Thorvaldsens elskerinde, sagde hun: »Hvorfor har du malet mig sådan?« Svaret lød: »Jeg har malet dig, som du er.«

Dette replikskifte giver vel det bedste udtryk for det mål, maleren satte sig for sin kunstneriske stræben: at være sand og ægte. Det er gengivet i en bog af Laura Joh. Christensen, »Grøn-selandets maler. Christoffer Wilhelm Eckersberg«, som i dette efterår er udkommet på Andreas Clausens Bogforlag, Sønderborg, og er trykt hos Dy-Po. Forfatterinden har i mange år været lærerinde på Broager, hvorfra motivet til et af Eckersbergs smukkeste arbejder er hentet. Hun bor nu i Vejle.

Læseren følger kunstneren fra håndværkerhjemmet i Blåkrog, Varnæs sogn, hvor han fødtes i 1783, til Blans, til Åbenrå og Flensborg, hvor han kom i malerlære, til kunstakademiet i København, under hans uddannelse i Paris med revolutionsmaleren David som læremester og over Rom tilbage til København. Her blev han i 1818 professor ved kunstakademiet.

Skønt forfatterinden betoner Eckersbergs komplette mangel på sans for po-

litik – han var således i Paris uden praktisk talt at bemærke begivenhederne i tiden omkring Napoleons fald – mærker man hendes egen historiske interesse derigennem, at hun under alle hændelsesforløb i biografien lader de samtidige historiske situationer belyse, ligeledes personer, som mere eller mindre perifer har tilknytning til bogens hovedperson, især kongehusets medlemmer og Augustenborgerne. Prins Christian, den senere Christian VIII, støttede maleren økonomisk. (Det må dog anholdes, at denne bliver gjort til Frederik VI's brodersøn. De to var fætre). Når frihedsrøret i 1830erne og 40erne omtales ret udførligt, er det vistnok bl. a. for at påvise, hvorledes Eckersberg trods sin delvis tyske oprindelse, (faderen var født i Lyksborg, bedstefaderen var fra Halle), under indflydelse af den slesvig-holstenske rejsning kom til fuld erkendelse af sit danske sindelag.

Om hans private forhold gives der god besked, hans tre ægteskaber skildres, og der lægges lige så lidt skjul på hans andre erotiske forbindelser som på hans meget skiftende økonomiske kår.

C. W. Eckersberg.

Som professor fik han den latterligt lille løn af 300 rigsdaler årlig.

Men naturligvis er beskrivelsen af hans kunstneriske udvikling det centrale. Som historiemaler slog han ikke helt til, interessen manglede, langt bedre som marinemaler med en gammel kærlighed til søen, en arv fra barndommen, som baggrund, som landskabsmaler er »Teglværket Rendbjerg ved Flensborg fjord« tilstrækkeligt til at sikre hans placering på dette felt, vel det af hans kunstværker, der bedst formår at tale til os i dag, men mest kendt er han som sin tids største portrætmaler.

Eckersbergs død i rædselsåret 1853, hvor han faldt som offer for koleraen, forblev omtrent upåagtet, få turde nærme sig pestens huler, og få turde nærme sig kisten ved begravelsen. Kun et enkelt af de større blade omtalte hans død.

De 14 gengivelser i bogen repræsenterer et skønsomt udvalg af Eckersbergs omfattende og alsidige produktion, og P. Nicolaisens tegninger liver yderligere op.

Allerede i 1898 har Emil Hannover skrevet Eckersbergs biografi, som også

Eckersbergs maleri af Anna Maria v. Uhden, f. Magnani (Thorvaldsens elskerinde).

sammen med hans efterladte optegnelser er benyttet som kildestof. I det foreliggende tilfælde drejer det sig om en bog, der er skrevet i et sprog, som gør den velegnet til folkelig læsning, og som kan bidrage til at sprede kendskabet til »den danske malerkunsts lære-

fader« i hans egen hjemstavn. De kritiske indvendinger, der kunne rejses, opvejes af den grundstemning, som man mærker præger forfatteren, en levende og varmtfølt interesse for et stort menneskes skæbne og en stor kunstners værk.

St.

Clausens teglgård i Damholm

Af H. F. Petersen

For hundrede år siden indrettede man rundt i Angel, dér hvor der fandtes lerjord, teglovne ved gårdene, således også flere steder i Damholm.

I begyndelsen af 1870'erne kom Thomas Clausen fra Lindånæs, gift med Anna Petersen fra Bøl Vestermark, til sognet og overtog gården efter Lorenzen, hvis 3 sønner var rejst til Amerika. Damholm-stenene var berømte og solgtes mest til omegnen.

Der var ansat en teglmester plus 2 mand og 2 heste. Stenene formedes på et bord og ophobedes i 40 lag over flammen, som udstrålede en vældig hede. Til brændingen, som varede 6–8 dage, brugtes 30–35.000 pund engelske stenkul. Hver mand skulle våge 2 nætter; man tog gerne »mutter« med.

Det var et tungt arbejde; arbejdslønnen var 3 mark om dagen. Men man arbejdede mest på akkord for 4,50–5 mark pr. dag på egen kost. Arbejdstiden var fra 5 til 19 med 1 times middagspause. Til mellemaderne blev der drukket brændevin (»Köhm«).

Med kærren blev stenene kørt bort til tørring. Man brændte kun røde sten og 1 tommers drænrør. Hvide sten krævede mergel. I reglen brændtes 50.000 sten.

Efterhånden – især under første verdenskrig – kom disse små teglgårde ud af brug, men der findes endnu en teglovn i Engbro ved Gammellund. Hans Eggers dér har været teglmester i Damholm.

Min hjemmelsmand, Johannes Framm, født 1876 og død 10. dec. 1956, kom i arbejde på teglgården i 1901 og var der i 7 år; hans far havde arbejdet der i et år.

Familien Schwensen

I Sønderjysk Månedsskrift nr. 2, 1962, s. 40—42 har pastor *Urban Schrøder* skrevet en artikel om præstefamilien *Schwensen*, Hørup på Als. I samme tidsskrift nr. 3, 1962, s. 72 har samme forfatter en lille tilføjelse, bl. a. med litteratur om den nævnte familie.

Det kan måske være af interesse at få at vide, at jeg også har skrevet om familien Schwensen, således i min bog: »Fra Als« (1951), s. 126, men mere udførligt i Margrethe Heftet, 19. årgang, 1958, s. 30—33.

August F. Schmidt.

Sundeveds Pris

Af Jørgen Andresen, Rinkenæs

Mel.: Duftende enge og kornrige vange

*Sundeved, hjemstavn, hvor tør du dig klæde
yndig og ung i den skønneste dragt,
skønt du dog ofte har dybt måtte græde,
tungeste ofre du tit haver bragt.*

*Thi om din hærde der hængtes en kappe,
blånende skøn, men og bølgende blød,
havfruer kysser din kind og dig klapper
venligst i morgen- og aftensol rød.*

*Blidt om din nakke guldhåret sig folder,
hvergang når høstvinden krydrende for
henover guldgule marker og trolder
overflodshorn af din muldrige jord.*

*Landet med dale og bakker så fagre,
højskov så yndig, hvor stammerne stå,
kløver i fylde, og kornrige agre –
småkrat og lunde hvor droslerne slå.*

*Mosgroede høje hvor kæmperne sover,
grave hvor heltene bleve lagt hen,
dem vore skjælde i sangene lover,
hviler her trygt mellem fjende og ven.*

*Udsyn fra volden, som fra Dybbøl banke,
højner min tanke og frisker mit sind,
thi her historiens tråde sig sanke,
og her spandt nornerne sagaens spind.*

*Og som naturen dig signer og klæder,
så og de slægter, her virke og stred,
værnede smukt dine ældgamle sæder,
byggede op det, som tiden brød ned.*

*Forfædre grove og ryddede jorden,
storskooven veg alt hvor ploven gik frem,
og af hver boplads der byer er vorden,
bøl og små torper var fædrenes hjem.*

*Rejste dig kirker med tinder så høje,
tvillingetårnene kendes om land,
hegne og gærde dig ind med stor møje,
så ved en have vi ligne dig kan.*

*Så haver slægt efter slægter indflettet,
mind'rige blade i sagaens bog,
og som i tiden ej bliver forgættet,
thi de forbandt og os ofte betog.*

*Derfor, oh Sundeved, du skal ikke glemmes,
men vi vil stedse dig løfte på skjold,
og i vor hædershal varligt skal gemmes,
evige runer fra skansernes vold!*

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i
Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

6. og 7. hovedskoleklasse,
realafdeling og gymnasium.

Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

ik til hele familien

men husk det skal være

lægte

**Sønderborg
GARN**

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye
og den ældre litteratur
på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-12

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

taurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI
AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HORSSENS HAVN

- *Mange moderne stykgodskraner*
- *7,00 m vanddybde*
- *Havnen kan besejles dag og nat*
- *Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje*

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi A/S

VEJLE

Støt

vore

annoncører

SØNDERJYDSK BOGHANDEL

Apotekergade 4   Telefon 2 27 03
loglade ved Kaja Lange Møller   Antikvariat ved M. Møller
HADERSLEV

Bogtryk

Bogbi

Th. Laursens Bogtrykk
Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15

Tønder Landmandsbank A/s

ontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Morso Støbegods

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør

NYKØBING MORS

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM 1/5 • VOJENS

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri - Jernbanegade 8 - Tønder - Tlf. 2 15 50

Åbenrås historie i mands minde

6 FOREDRAG

arrangeret af Historisk Samfund for Sønderjylland i samarbejde med Byhistorisk Forening og de tre oplysningsforbund.

De 6 foredrag afholdes med 2 foredrag i hver af månederne januar, februar og marts:

Mandag den 21. januar: Overassistent Holger Jacobsen:
Dagligt liv i Åbenrå i årene omkring 1864.

Mandag den 28. januar: Redaktør Morten Kamphøvenser:
Åbenrå-profiler fra fremmedherredømmets tid.

Mandag den 18. og mandag den 25. febr.: Lærer Gade og arkitekt Flade:
By og borger. Ledsaget af båndoptagelser og lysbilleder.

I marts måned taler cand. mag. G. Japsen
om Åbenrå i tiden fra genforeningen til besættelsen og landsarkivar
Johan Hvidtfeldt om Åbenrå under besættelsen.

Tilmeldelse den første aften eller tlf. 2 27 04 (kl. 9–12 og 13–16). Indmeldelsesgebyr gældende for alle 6 foredrag: kr. 5,00. Såfremt pladsforholdene tillader det, kan der løses gæstekort til de enkelte foredrag à kr. 2,50. Alle foredrag holdes i Ungdomsborgens sal kl. 20,00.

TIL VORE HOLDERE

Som allerede meddelt er ekspeditionen af Sønderjysk Månedsskrift fra januar henlagt til Landsarkivet i Åbenrå. Fra samme tid er cand. polit. Inger Bjørn Svensson, Haderslev, som på forhånd er godt kendt blandt vore læsere, indtrådt som medlem af redaktionen.

Glædeligt nytår!

Venlig hilsen
REDAKTIONEN